

Smrt, pitva a pražská balzamace vévody Jindřicha Julia Brunšvického, tajného rady císaře Rudolfa II.¹

BOHDANA DIVIŠOVÁ

The death, the section and the embalming of the Duke Heinrich Julius of Braunschweig, the Secret Counselor of the Emperor Rudolf II. The topic of the article is a translation and commentary of the Latin file describing the evolution of the health status of the Duke Heinrich Julius von Braunschweig-Lüneburg-Wolfenbüttel in the last two weeks of his life. The author was Duke's personal physician Johannes Steinmetz, who cared for him and subsequently also directed the posthumous section and embalming that took place in Prague. The aim of the article is to introduce to the interested public the text and its translation as well as an interpretation of the most important part of it – the description of the section and embalming.

Key words: Julius von Braunschweig • illness • death • section • embalming • history of medicine

Jindřich Julius Brunšvický – Heinrich Julius von Braunschweig-Lüneburg-Wolfenbüttel (15. 10. 1564–30. 7. 1613) je považován za jednoho z nejvzdělanějších vládců v německy mluvících zemích raného novověku. Proslul především svou znalostí hudby, výtvarného umění a především divadla, jehož byl významným mecenášem a zároveň autorem řady divadelních kusů.² Zajímal se o alchymii, astrologii, ale jako halberstadtský biskup a hlava vládnoucího rodu se nemohl vyhnout politickým záležitostem.³ Do historie českých zemí se zapsal především

¹ Tento článek vznikl díky grantové podpoře GA UK 1. LF UK 1444214.

² K získání bližších životopisných dat této osobnosti lze – kromě běžně dostupných biografických příruček – doporučit především monografii německé historičky H. Lietzmannové. Blíže viz Hilda LIETZMANN. *Herzog Heinrich Julius zu Braunschweig und Lüneburg (1564–1613). Persönlichkeit und Wirken für Kaiser und Reich*. Braunschweig, Selbstverlag des Braunschweigischen Geschichtsvereins, 1993.

³ Jedním z nejvýznamnějších střetů představoval konflikt s představiteli Braunschweigu, kvůli jehož řešení se odebral do Prahy. Srov. tamtéž, s. 32–36.

jako diplomat a oddaný důvěrník císaře Rudolfa II.⁴ Od roku 1605 předsedal tajné císařské radě a svými diplomatickými schopnostmi se zasloužil o dočasné uklidnění vztahů mezi císařem a jeho bratrem Matyášem; zasáhl i do konfesijních problémů.⁵ Přestože se po smrti Rudolfa II. netěšil přízni nového panovníka, setrval v Praze a zde také již roku 1613 zemřel. Okolnosti jeho skonu, události, které mu předcházely a bezprostředně následovaly, se staly tématem tohoto článku; zaměříme se ovšem na skutečnosti týkající se výhradně oblasti medicíny.

Hlavním historickým pramenem je lékařská zpráva sepsaná Johannem Steinmetzem, osobním lékařem brunšvického vévody. Přestože Johannes Steinmetz pocházel z významné lékařské rodiny (otec tohoto lékaře působil jako profesor botaniky a patologie na lékařské fakultě v Lipsku), on sám se k profilujícím osobnostem tehdejší medicíny nezařadil.⁶ Ve své rozsáhlé literární činnosti se věnoval především básnickému umění; mezi jeho pracemi lze najít pouze tři spisy věnované lékařské tematice.⁷ Jednou z nich je i popis dvoutýdenního vévodova boje s nemocí, jeho skonu a následné pitvy a balzamacce těla.⁸ Stručné lékařské záznamy chorob a hlavně pitev významných evropských světských i církevních představitelů nebyly zřejmě nijak neobvyklé; v českých zemích se jich vzhledem ke specifické situaci v lékařství dochovalo buď méně, nebo prozatím unikají

⁴ Blíže Václav BŮŽEK – Pavel MAREK. *Smrt Rudolfa II.* Praha, Knihovna dějin a současnosti, 2015, s. 26–31.

⁵ Blíže např. Robert EVANS. *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612.* Praha, Mladá fronta, 1997, s. 98–99; Josef JANÁČEK. *Rudolf II. a jeho doba.* Praha, Svoboda, 1987, s. 462–463.

⁶ Johannes Steinmetz sen. zastával místo profesora botaniky a poté patologie na univerzitě v Lipsku. Osudy Johanna Steinmetze iun. (označoval se proto „secundus“) nejsou známy zcela detailně; byl v kontaktu s řadou mistrů pražské akademie a v Praze častěji pobýval. Po roce 1620 se zřejmě stal lékařem dolnorakouských stavů a po roce 1623 působil i u císařského dvora ve Vídni. Podrobnější data viz *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 5.* Praha, Academia, 1982, s. 182–183.

⁷ Soupis jeho prací viz tamtéž, s. 182–189 a *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě 6. Dodatky.* Praha, Academia, 2011, s. 280–282. Stručnější výčet jeho prací lze rovněž nalézt v John L. FLOOD. *Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook. Vol. 4.* Berlin – New York, Walter de Gruyter, 2006, s. 1990–1993. Zde se sice objevuje několik v „Rukověti“ necitovaných spisů, nicméně vzhledem k biografické nepřesnosti mohl být jejich autorem otec pojednávaného lékaře.

⁸ NStA Wolfenbüttel, 1 Alt 10, Nr. 22, fol. 23r–29v: Bohužel jde pouze o opis lékařské zprávy, jak dokazuje nejen stejný rukopis u podpisů zúčastněných lékařů v závěru zprávy, ale i vynechaná slova a několik chyb v dobové lékařské terminologii.

blíží pozornosti badatelských kruhů.⁹ Steinmetzova čtrnáctistránková zpráva je na dobové zvyklosti značně podrobná, obsahem a počtem informací překonává i dokument, zachycující obdobnou situaci a odchod samotného císaře.¹⁰ Pro dějiny medicíny by bylo sice přínosné přeložit a komentovat Steinmetzovo dílko celé, nicméně pro přílišný rozsah bude první část, popisující průběh nemoci vévody Jindřicha Julia, pouze stručně přiblížena; překlad a komentář jsou zařazeny u nejzajímavější části zprávy – pitvy a především balzamace.

Podívejme se tedy nejprve na nemoc, jak ji podle dobové humorální teorie zachytil univerzitně vzdělaný lékař. Chorobopis začíná Steinmetzovým konstatováním, že Julius Brunšvický byl 7. července (1613) pozván vysokým císařským úředníkem Vilémem Slavatou na hostinu do císařské zahrady, kde se pak na čerstvém vzduchu hodovalo a především pilo dlouho do noci.¹¹ Jindřich Julius z přemíry alkoholu začal údajně pociťovat jakési bolesti kolem žaludku, a proto po rozloučení s předními představiteli království odešel. Do svého paláce byl přinesen, poté se kvůli úlevě pokoušel bezvýsledně zvracet a uložen na lůžko spal až do pozdních dopoledních hodin následujícího dne. Po procitnutí se pokoušel vstát, ale cítil v údech malátnost a rozlámanost, kterou jeho osobní lékař Johannes Steinmetz ihned diagnostikoval jako počáteční příznaky blíže neurčené nemoci. Kromě popsanych potíží měl vévoda rovněž jakousi „kradmou“ horečku, doprovázenou zrychlením a oslabením pulzu.¹² Steinmetz, aby nezanedbal svou povinnost, začal všemožným způsobem přemlouvat svého pána k užití nějakého

⁹ Jednou z mála výjimek je přínosný článek o posmrtném zacházení s tělem Melchiora z Redernu. Blíže Milan SVOBODA. Popis pitvy a balzamace Melchiora z Redernu v Havlíčkově Brodě 20. září 1600 podle pohřebního kázání. *Dějiny věd a techniky*, XLI/3, 2008, s. 173–184.

¹⁰ Jde o zachycení nemoci a pitvy císaře Rudolfa II. Blíže Bohdana DIVIŠOVÁ. Krátká zpráva Ottaviana Roveretioho (1556–1626), lékaře Rudolfa II. *Dějiny věd a techniky*, 48/3, 2015, s. 151–173.

¹¹ Fol. 23r: „... 7 die mensis julii ab Illustri D[omi]no D[omi]no de Slavata etc. in hortum caesareum ad solenne convivium invitatus esset, in ibique sub aperto Iove, ad multam usque noctem plus solito, de prosorio tamen vinum adhibisset ...“. Čerstvý noční vzduch podle dobových představ lidskému zdraví neprospíval. O postavení Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka blíže Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition de Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*. Praha, Artefactum, 2002, s. 396.

¹² Fol. 23v: Pulz byl vedle moči jedním z nejstarších diagnostických prostředků; blíže o obojím např. Michael STOLBERG. *Die Harnschau. Eine Kultur- und Alltagsgeschichte*. Köln – Weimar – Wien, Böhlau, 2009, passim. Nicméně vzhledem k neexistenci přesných měřících přístrojů se charakteristika pulzu zakládala na zkušenosti lékaře a především na studiu klasiků, z nichž nejdůležitější byl Galénův spis *De pulsū*.

dávidla a puštění žilou, „čím dříve, tím lépe“.¹³ Julius Brunšvický údajně rady schválil, ale posléze veden „*fastidio medicamentorum*“, tedy odporem k léčebným prostředkům, přes lékařovo naléhání zásah neustále oddaloval a navíc se choval obvyklým způsobem – vycházel z domu a pil víno, čímž podpořil bujení dotyčné nemoci.

Čtvrtého dne (zřejmě od vypuknutí nemoci, tedy 11. 7.) již musel proto setrvat na lůžku, ale vnučovaná dávidla i jiné léky vytvále odmítal s odůvodněním, že zvítězí svými vlastními silami.¹⁴ Po velkém úsilí, které doktor Steinmetz patřičně zdůraznil, užil jeho pán bezoartikového výtažku pro vyvolání pocení.¹⁵ S tímto výsledkem Steinmetz příliš spokojen nebyl; předně podle něj Julius Brunšvický nevezl dostatečnou dávku léčiva a malé množství hustého, lepkavého potu bylo považováno za negativní projev. Zde se poprvé objevila zmínka o Steinmetzově záměru přizvat ke konsiliu další, zkušenější lékaře, a tím donutit svého pána k větší povolnosti ohledně léčby.¹⁶ I tato snaha vyzněla naprázdno, nicméně vévoda si nechal následujícího dne pustit žilou, „aby se nezdálo, že nechce nic podniknout“; bylo mu odebráno „šest uncí černé a velmi husté krve“.¹⁷

Tento zásah pacientovi nijak neprospěl, nemoc propukla v plné síle; horečka, kterou Steinmetz přirovnal k dvojnásobné terciáně, stoupala a lékař – již

Blíže např. Roy PORTER. *Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha, Prostor, 2001, s. 98–99.

¹³ Oba tyto přístupy patřily k běžným terapeutickým zákrokům, jež měly očistit tělo od zmnožených šťáv; ty byly součástí panující hippokratovsko-galénské humorální teorie. Blíže např. PORTER. *Největší dobrodini lidstva*, c. d., s. 77–79.

¹⁴ Fol. 23v: „*Bonitas naturae meae victrix evadet*.“ Doslovně tedy „síla mé náтуры (podstaty) zvítězí“. „*Natura*“ byla jednou ze součástí humorální fyziologie. Podrobně viz Gustav GELLNER. *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*. Praha, Česká akademie věd a umění, 1938, s. 243–244.

¹⁵ Tamtéž. „... *Dici non potest, quot quantaque verba praemiserim, antequam... extracto bezoartico, etiamsi non omnino rationabile videbatur, pro eliciendo sudore uteretur*.“ Bezoartika zahrnovala skupinu protijedů, při jejichž výrobě byl použit (jako jedna ze složek) i bezoárový kámen, tedy konkrement ze žaludku kozy bezoárové.

¹⁶ Fol. 24r: „... *rogavi, ut alios, quo quidem ipse mallet, mihi adjungeret medicos, qui aetate et praxi me essent profectiores, sed neque hoc impetrare licuit*.“

¹⁷ Tamtéž. „... *ne tamen nihil facere velle videretur, altero statim a sudore die venam communem in dextro brachio seci voluit* ...“ Jedna unce představovala 30 g; „*vena communis*“ je totožná s „*vena mediana*“. Blíže o způsobu i místech venesekce viz Hana FLORIANOVÁ-MIŠKOVSKÁ (ed.). *Křišťan z Prachatic. O pouštění krve*. Praha, 1999, s. XXVI–XXVII.

podruhé – vyjádřil pesimistickou prognózu.¹⁸ Stav nemocného se stále zhoršoval, údajně obzvláště v ranních hodinách a po snídani; pacient trpěl nespavostí, zvracením a průjmem, v němž se objevovala „zelená a zkažená žluč a velmi hustý hlen“.¹⁹ Dalším problémem byly nepřetržité, nezvladatelné křeče. Teprve nyní si údajně vévoda připustil vážnost situace a souhlasil, aby byli povoláni další lékaři, k čemuž podle Steinmetzových údajů došlo „*die a morbo octavo*“, tedy snad 15. července; přivolanými kolegy byli dva z posledních osobních lékařů císaře Rudolfa II., Ottavio Rovereti a Hector Moscaiglia.²⁰

Zmínění lékaři viděli vážnost situace a shodli se s ošetřujícím Steinmetzem na nutnosti dosáhnout dokonalejšího počištění těla, čímž bylo míněno vyvolání silného zvracení. Pacient – nadmíru nerad – jejich společnému nátlaku podlehl a lékaři pak nemocnému několikrát podali polévku s měnícím účinkem a prostý octový sirup.²¹ Po této polévce nemocný opakovaně zvracel jakousi zelenou, zkaženou hmotu. Lékaři nepovažovali toto počištění za dostatečné, protože se podle nich nacházelo ještě mnoho obstrukcí v hypochondriích a mezenterálních žilách, a rozhodli se přikročit k podání dalšího léku. Pacient se zprvu vzpíral, ale po společném nátlaku následujícího dne užil (z pohledu lékařů zcela nedostatečné) množství nálevu z dřínové houby, rebarbory, kořene jalapy a sirup z čekanky.²²

¹⁸ Horečka platila podle dobového diskurzu jako samostatná nosologická jednotka, nikoli jako příznak. Brzká prognóza byla dokladem učenosti a odbornosti každého lékaře; zároveň samozřejmě poskytovala jistou ochranu proti osočení při případném léčebném neúspěchu.

¹⁹ Fol. 24v: „... *aderant vigiliae interruptae, aderant vomitus et diarrhoea bilis porraceae et aeruginosae cum crassissima pituita adjuncta.*“

²⁰ Fol. 24v: „... *consensit tandem et duos alios clarissimos, Invictissimi olim P. M. Rudolphi secundum medicos D. D. Octavium Roboretum et Hectorem Muscalionem juxta me vocatos habuit, die a morbo octavo.*“

²¹ Tamtéž. „... *dedimus itaque aliquoties jusculum alteratum cum syrupo acetoso simplice, ad juvandam vomitionem, ...*“. Alterantia označovala léčiva, která měla změnit či mírnit příznaky onemocnění a způsobovala – stejně jako octový sirup – dávení; takovýto blíže neurčený přípravek byl přidán k silné masové polévce (jusculum).

²² Fol. 25r: „... *summa tandem cum difficultate obtinuimus, ut aliquid saltem in exigua quantitate admitteret. Exhibebat ergo sequenti die infusio agarici et rhabarbari cum mechacanna et cum syrupo diasereos redacta ad maxime exigua quantitate, ...*“. „Mechacanna“, správně radix mechoaccanae, tedy snad kořen jalapy bílé; „*syrupus diasereos*“ – nejužívanějším byl *syrupus diasereos Andernaci*, který měl uvolňovat obstrukce v těle, jednou z hlavních složek byla čekanka. Blíže o složení, působení i přípravě např. *Dispensatorium medico-pharmaceuticum Pragense, juxta quod per totum Regnum Bohemiae Medicamenta usualia praeparanda et dispensanda veniunt...ad normam aliorum dispensatoriorum classicorum...* Vetero Praeae, 1739, s. 344–345.

Toto neúplně provedené počištění pak byli lékaři nuceni doplnit opakovanými klystýry. U pacienta se následně začaly objevovat časté žaludeční problémy s opakovanými záchvaty silných křečí, „syrovou“ močí, nadměrnou slabým pulzem a svíráním srdce, což mělo podle dobového diskurzu souvislost se žaludkem.²³ Vévodův lékař Steinmetz zde opět vyjádřil politování, že pacient v této situaci odmítl léčbu skrze odvary i výluhy a dokonce i jakýsi prášek, jímž se proslavil zmíněný císařův lékař Hector Moscaiglia.²⁴

Pacientův negativní přístup se lékaři pokusili tajně obejít a bez jeho vědomí mu podali nálev z kořene jalapy s trochou vinného kamene, připraveného v pivu.²⁵ Počištění, které následovalo po užití léku, bylo sice nepatrné, ale údajně velmi prospělo a podpořilo celkovou naději, že po dokonalejším provedení by se pacient ještě mohl uzdravit. Vévoda, kterému se i přes přetrvávající horečku poněkud ulevilo, čím dál více vnitřně podávaná léčiva proklínal a povolil pouze opakovaně užitá vnější léčiva a bezoartika.²⁶ Odmítal však veškerou stravu, aromatické sirupy i měnící nápoje; konzumoval pouze pivo, které měl lékařsky doporučené, ale lékaři jej podezírali, že v jejich nepřítomnosti tajně požíval i víno, jež mu ovšem zakázali.²⁷ To podle dobové teorie vedlo k neustále vzrůstající tvorbě škodlivých šťáv v těle pacienta, přetrvávání prudkých křečí, syrovosti moči a slabosti pulzu.

Kolem 18. července se pak na celém těle objevila jakási vyrážka tvořená blíže neurčenými neštovicemi, které se podobaly „petechiím, pravým neštovicím i spalničkám či dalším obdobným nemocem“.²⁸ Vyrážka byla červená, svědivá, vystupující zřetelně nad povrch kůže a tvrdla, aniž by to pacientovi přinášelo

²³ Fol. 25r–25v: Blíže o významu moči pro diagnostiku viz pozn. č. 12.

²⁴ Fol. 25v: „*Suadebat ratio, nec voluntas nimira defuit tum praeparare, tum evacuare materias illas vel per decocta vel per extracta, vel per perfectissimum in hoc casu D. D. Muscalionis pulvisculum, Verum Princeps beatissimus nec hunc nec alia admisit.*“

²⁵ Fol. 25v: „*... et nos alia via sanari nolentem circumvenimus. Inscio et clam exhibimus infusionem radicis mechaaci cum modico tartari praeparati in cerevisia factam.*“

²⁶ Fol. 25v: „*... magis magisque intrinseca medicamenta fastidio damnabat, solis topicis et bezoarticis aliquoties repetitis contentus.*“ „Topica“ bylo obecné označení pro zevně užívané přípravky, „bezoartica /medicamenta/“ viz pozn. č. 15.

²⁷ Fol. 26r: „*... nec julepicos nec alterantes potus admittebat: sola cerevisia, quam admittere cogebamur, solumque vinum, quo omni modo prohibuimus, illi erat in deliciis, utrum hoc in abscondito nobis absentibus interim biberet, ... subdubitavimus.*“ Julepy představovaly druh sirupů, připravených z aromatických vod, alterantia viz pozn. č. 21.

²⁸ Fol. 26r: „*... circa XIX. ceperunt per universum corpus erumpere pustulae quaedam latae, partim petechias, partim variolas, partim morbillas, etiam aliquid aliud repraesentantes, nibilo minus prope omnes rubrae et pruriginosae, superque cutim manifeste relevatae ...*“.

jakoukoli úlevu. Lékařem nabídnutý lék, chuťově údajně velmi přijatelný odvar z chinu, kořene sarsaparilly a skořice, pacient bez vyzkoušení odmítl. Škodlivé šťávy se tedy dále hromadily, až způsobily „jakési lehké delirium“, což utvrdilo lékaře ve vážných obavách o pacientův život.²⁹ Steinmetz dále uvedl, že kvůli odmítání veškerých vnitřních léčiv museli u pacienta přejít k použití vnějších léků, masáží a sázení baněk v dolních částech zad a končetin, jimiž vytáhli krev „zpočátku hustou a černou, pak o něco lepší“; tímto počinem se tedy pacientovi ulevilo a procitl z deliria.³⁰ Nadále však zatvrzele odmítal potravu, následkem čehož neustále slábl a konec byl celkem zřejmý. Lékařům v této fázi podle Steinmetzových slov nezbývalo nic jiného než zaměřit pacientovu pozornost k „duchovním léčivům“, která čtyři dny před svou smrtí přijal. Uprostřed modliteb a nářku okolostojících pak 24. dne od prvních příznaků nemoci ve tři čtvrtě na devět večer Jindřich Julius Brunšvický zesnul.³¹

Po několika oslavných slovech se Steinmetz začal věnovat popisu pitvy, kterou prováděli dva nejmenovaní pražští (doslova „Královské Praze přísežní“) chirurgové za přítomnosti výše zmíněných lékařů a mnohých významných, urozených pánů.³² Podívejme se tedy důkladněji na překlad záznamu pitvy a následné balzamace: „Nález byl takový: Vnější tuk se jevil zcela žlutý, vzácně jednotné barvy, střeva zcela naplněná plynem, nicméně přece správně zbarvená; ledviny krásné a čerstvé, až na to, že v jedné z nich – levé – se projevoval počátek zvrhodatění. Hmota jater byla dobrá, ale barvou podobna červené cizrně.³³ Žlučník byl uvnitř naplněn deseti lehkými kamínky, zvnějšku žlutými, uvnitř načernalými,

²⁹ Tamtéž. „*Decoctum insuper ex china et sarsae parilla / sic/ cum modico cinamonii praeparabatur, quod licet gratissimum, cum semel degustasset, rejecit, et sic aucta materia leve quoddam delirium induxit. Deveniebamus jam ad certam et summam mortis suspicionem.*“

³⁰ Fol. 26v: „... *transivimus ad frontalia, , ...ad frictiones, ...ad cucurbitas, quibussanguinem prima vice extraximus aterrimum et crassum, secunda paululum meliorem, et sic a delirio ulteriore liber evasit.*“

³¹ Tamtéž. „... *quae cum quadriduo ante obitum suum perquam avide assumpsisset, tandem inter preces et gemitus circumstantium placidissime ex hoc inferiorum ergastulo in communem et beatam omnium Christi fidelium patriam transmigravit, die a morbo XXIV. quadrante tertia ante nonam nocturnam.*“ Časový údaj, pokud vévoda ochořel v noci mezi 7. a 8. červencem, ne zcela souhlasí s běžně dostupnými životopisnými daty; nicméně není jisté, že se opisovač nedopustil chyby. Tuto časovou nesrovnalost zaznamenala i H. Lietzmannová ve své studii – srov. Hilda LIETZMANN. *Herzog Heinrich Julius*, c. d., s. 82.

³² Fol. 26v–27r: „*Coeterum quod moris etiam defuncto ill[ustri] nostro principe cadaver apertum et dissectum etiam a duobis / sic/ Regiae Praegae juratis chyrurgis, praesentibus nihilominus nobis praedictis medicis aliisque magnae existimationis baronibus, nobilibus etc.*“

³³ Fol. 27r: „*Jecur ... in colore ciceribus rubris assimilatum.*“

kteřé bylo možné lehce oddělit; žluči bylo nalezeno velmi malé množství. Žaludek byl dosti velký, ale zvnějšku modravý, otevřený obsahoval okolo osmi uncí hmoty husté substance krvavé, nikoli však zcela červené barvy s jakýmisi malými různě zbarvenými částčkami.³⁴ O této materii jsme všichni jednomyslně usoudili, že byla příčinou oněch nepřirozených křečí a nechutenství. Zcela jistě byla zhoubná a žádným způsobem jsme ji nemohli odhalit.³⁵ Nemůžeme ovšem určit, zda se zrodila v samotném těle pochybením přirozené podstaty, nebo spíše byla zaviněna odněkud zvenčí, protože obojí z toho je možné. Spokojíme se zjevnými projevy. Žíly samotného žaludku obsahovaly tutěž materii, takže měly zřetelně tu samou barvu. Membrány byly bezmasé, tenké a jemné. Slezinu jsme shledali nadmíru malou a zažloutlou, z čehož jsme usoudili, že játra nemohla být správně počistěna od melancholické materie.

Pokud jde o hrudník, viděli jsme plíce zalité černou krví a nateklé; odtud nejspíše pramenily ony dýchací potíže ke konci nemoci. Hrudník byl rovněž sem tam poset nazelenalými skvrnami, kolem obkrouženými jakousi zřetelnou bělostí. Srdce bylo nadmíru malé a žlutavé, barvy lnu, s velmi malým množstvím černé tekutiny.³⁶ Hrdlo a hltan byly čisté a celé průchodné. Mozek byl hezký a hmotou objemný, ale především v pravé části poněkud zanícený; tam bylo vidět značně naběhlé a začervenale žíly.³⁷

Po zhlédnutí a řádném záznamu všech těchto skutečností byla zřejmá nutnost uchovat vznešenou mrtvolu, což se také stalo následujícím způsobem.

Vyjmuté vnitřnosti byly umístěny do nové nádoby a uloženy do nového křesťanského stánku.³⁸ Četnými vpichy byl napřed zcela odstraněn oční mok; v oblasti svalů a kloubů byly provedeny porůznu na mnohých místech přčetné řezy, vedené pečlivě až na samou kost. Dále bylo celé tělo zevnitř i zvnějšku omyto teplou vodou a znovu osušeno, kráce nato bylo co nejdokonaleji omyto octem a vinným lihem; následně byly všechny dutiny naplněny solí a pepřem. K tomu,

³⁴ Fol. 27r: „... *Coloris sanguinei, non tamen ita rubescentis, substantiae crassae, cum parvis quibusdam frustibus / sic / mixti coloris.*“ Jedna unce vážila podle norimberských lékárnických norem, které byly v německy mluvících oblastech nejužívanější, přibližně 30 g. Je pravděpodobné (nikoli zcela jisté), že Steinmetz používal právě tyto míry.

³⁵ Fol. 27v: „... *maligna, et iudicio nostro nullo modo probanda.*“

³⁶ Tamtéž. Jde zřejmě o perikardiální tekutinu. Za odbornou kontrolu překladu pitvy i další připomínky vřele děkuji prof. MUDr. Radomíru Čihákovi, DrSc. († 9. 6. 2016).

³⁷ Fol. 28r.

³⁸ Fol. 28r: Šlo o nově postavený luteránský kostel Nejsvětější Trojice v Menším Městě pražském (tedy na Malé Straně). Blíže Václav BŮŽEK – Pavel MAREK. *Smrt Rudolfa II.*, c. d., s. 31.

aby byla vlhkost vytažena co nejdokonaleji, bylo celé tělo po čtyři dny zúplna pohřbeno v soli a pepři. Poté bylo celé očištěno napřed suchými houbami, potom houbami navlhčenými následující vodou. Vezmi čtyři libry nejlepšího páleného vína, po stejných částech půl libry nejlepšího druhu terpentínového balzámu, jalovce, sublimované síry. Dobře smíchej.³⁹

Kromě toho ještě, aby něco nebylo zanedbáno, bylo [tělo] po celý den vykuřováno níže předepsaným vykuřovadlem. Vezmi po stejných částech dvě drachmy opia, laku z balzámu styrače, síry, pryžcové šťávy. Smíchej pro vykuřování, častěji opakovat.⁴⁰

Dále byla tělní dutina natřena následujícím práškem. Vezmi čtyři libry myrhy, po stejných částech dvě libry kadidla, jantarového laku, šest liber aloe, dvě libry hřebíčku a popele šalvěje, levandule, dobromyslu, routy, rozmarýny a dalších vonných bylin co stačí.⁴¹ Smíchej a užij.

Již vyplněné tělo bylo poté zavínuto následujícím obvazem a svěřeno rakvi. Vezmi po po stejných částech jednu libru kalafuny, bukového dehtu, lodnické smůly, borovicové pryskyřice, žlutého vosku, čtyři drachmy spikanardového oleje, lot bezvodého octanu olovnatého, půl libry arménské hlinky, jednu unci hřebíčkového oleje, dvě unce styrače, čtyři unce bezvodého kamence hlinito-draselného. Smíchej, ať vznikne zábal pro ovnutí vznešeného těla.⁴²

³⁹ Fol. 28v: „R[e]c[í]p[e] Aq[uae] vitae opt[imae] rectif[icatae] l[i]b[ras] IV, Opt[imae] Sp[eciei] Therebint[binae], Juniperi, Fl[oris] sulphuris a[n]a libram dimidiam. Misce bene.“ V rukopisu není uvedeno, jaká část jalovce se má použít; patrně to měly být bobule a ty se používaly buď usušené a zpráškované, nebo rozvařené (*Miva juniperi*). Za pozornost stojí použití označení síry jako „sírného květu“, což je název pocházející od alchymistů. Za pomoc při překladu i výkladu u jednotlivých složek u všech receptur děkuji srdečně RNDr. Pavlu Drábkovi, CSc.

⁴⁰ Fol. 28v: „R[e]c[í]p[e] Laudani, Styracis Calamitae Vernicis, Sulphuris, Resinae Thimiamatis a[n]a d[rachmas] II.“ „Styrax calamita“ je staré synonymum pro styrax. Blíže viz Petr Ondřej MATHIOLI. *Herbář neboli zelinář*. I. Praha, Československý spisovatel, 2010, s. 50–51. „Vernix“ je rovněž označení pro suchou fermez. Blíže tamtéž, s. 78. „Resina tithymalis (tithyamatis)“ je starší synonymum pro euforbium, tedy zaschlou mléčnou šťávu z pryšce *Euphorbia resinifera*. Blíže Petr Ondřej MATHIOLI. *Herbář neboli zelinář*. II. Praha, Československý spisovatel, 2010, s. 606–607.

⁴¹ Fol. 28v: „R[e]c[í]p[e] Mirrhae l[i]b[ras] IV, , Thuris, Succini Vernic[is] a[n]a l[i]b[ras] II, Aloes l[i]b[ras] VI, Cariophil[i] Bezoj l[i]b[ras] II, Ciner[is] Salviae, Lavendulae, Origani, Rutae, Roris marini et aliarum redolentium herbarum q[antum] s[atis].“ Termín „Bezoj“ se nepodařilo přes veškerou snahu identifikovat.

⁴² Fol. 29r: „R[e]c[í]p[e] Colophoniae, Pissaspalti, Picis navalis, Resinae pini, Cerae citrinae a[n]a l[i]b[ram] I, Ol[e]i spic[ae] d[rachmas] 4, Lithargyr[i] aceto[s]i loti, Bol[i] Armeni l[i]b[ram] dimidiam, Ol[e]i garyophil[i] / sic / unciam I, Styras[is] / sic / Calam[itae] uncias II, Alum[in]ni ussi / sic / uncias IV. Misce et f[iat] sparadrappus ...“

Ačkoliv jsme všeobecně doufali, že vznešený mrtvý bude tímto způsobem zbaven zápachu, zklamala nás naše naděje i důvěra. Zdálo se, že čím více bylo [tělo] ošetřováno, tím více zápachu přibývalo. Rozklad totiž již zapustil hluboké kořeny hlavně v obličejí a kolem hrdla, kde zápach překonal vše použité. Byl však oděn obvyklým způsobem a po dva dny vystaven pohledu velkého množství seběhnuvšího se lidu. Po uzavření rakve byl – dobré paměti vprostřed nářků a slz – konečně uložen; Bůh třikrát Nejlepší Největší jednou povolá vznešeného vladaře nejzbožnější památky s jinými vyvolenými z hrobu a beze vsí pochybnosti postaví mezi Cherubíny a Serafíny.⁴³

V úplném závěru zprávy se objevuje již jen několik oslavných vět určených následníku zesnulého,⁴⁴ dystichon z básnické sbírky Petera Lotichia a samozřejmě podpisy všech tří zúčastněných lékařů.⁴⁵

Ve výše přiblížené lékařské zprávě se objevuje mnoho zmínek, které jsou užitečné pro doplnění našich soudobých historických znalostí z celé řady oblastí; upozorníme blíže pouze na dvě. První z nich je informace o účasti dvou bývalých osobních císařových lékařů při péči o vévodu. Osobní i dvorní lékaři Rudolfa II. totiž patří přes veškeré snahy spíše k méně známým a prozkoumaným skupinám dvořanů, působících u císařského dvora; každá zmínka o některém z dosud podchycených (!) 24 lékařů je nadmíru cenná. Ottavio Rovereti (1556–1626), pocházející z Tridentu, patřil k těm známějším; před vstupem do císařských služeb se proslavil svými cestami a spisem o horečnatém onemocnění.⁴⁶ V Praze se mezi osobními lékaři Rudolfa II. objevil kolem roku 1600 a poté patřil k jeho hlavním ošetřovatelům. Po smrti císaře řídil i jeho pitvu, a jak jsme viděli, účastnil se i léčby a pitvy Jindřicha Julia Brunšvického. O postavě Hectora Moscaglii lze říci mnohem méně; proto lze i zmínku o Moscagliově účasti na léčbě vévody brunšvického i o existenci léčivého prášku, jehož objevitelem byl zřejmě Moscaglia osobně, považovat za přínosnou. Moscaglia pocházel z Verony a do císařských služeb byl angažován jako dvorní lékař přibližně ve stejné

⁴³ Fol. 29v.

⁴⁴ Tím byl syn Jindřicha Julia Brunšvického, Friedrich Ulrich von Braunschweig-Lüneburg-Wolfenbüttel (1591–1634); na zprávy o vypuknutí otcovy nemoci nijak nereagoval a do Prahy zřejmě nejel. Blíže Hilda LIETZMANN. *Herzog Heinrich Julius*, c. d., s. 82.

⁴⁵ Fol. 29v: Petrus Lotichius Secundus (1528–1560), lékař, botanik a jeden z nejlepších německých básníků 16. století. Podpisy císařských lékařů mají latinskou formu: Octavianus Roboretus a Hector Moscaglia. Jak již bylo řečeno na začátku, jde pouze o opis jejich podpisů.

⁴⁶ Blíže Bohdana DIVIŠOVÁ. Krátká zpráva, c. d., s. 151–173.

době jako Rovereti.⁴⁷ Na osobního lékaře Rudolfa II. povýšil před rokem 1604 a setrval v této roli až do císařova skonu.⁴⁸ V Praze vlastnil dům a zalíbilo se mu zde natolik, že roku 1616 požádal na Malé Straně o měšťanství;⁴⁹ jeho další životní osudy nejsou známy.

Nejzajímavější informace obsahuje ovšem především vévodova pitva a následná balzamace. V této souvislosti bude prospěšné udělat malou odbočku a připomenout smysl provádění pitev, který dělí pitvy na anatomické a patologické.⁵⁰ Rozlišení těchto dvou hlavních druhů je důležité i pro vysvětlení historie sekcí a balzamace v našich zemích. 16. století bývá v dějinách medicíny nazýváno „stoletím anatomie“, v našem obecném povědomí je však anatomie této doby spojována pouze s první veřejnou pitvou.⁵¹ Málo se ví, že v době raného novověku se zde konalo mnoho dalších pitev, nicméně šlo výhradně o pitvy patologické.⁵² Důvod je nasnadě: rozvoj anatomických pitev byl spojen s výukou na lékařských fakultách; pražská lékařská fakulta od roku 1527 „de facto“ neexistovala, takže k provádění vědeckých či studijních anatomických pitev nebyl po celé 16. století žádný důvod ani prostor.⁵³ Anatomické pitvy ovšem nesloužily pouze

⁴⁷ Srov. Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof des Kaiser Rudolfs*, c. d., s. 352.

⁴⁸ Tamtéž, s. 405.

⁴⁹ Hector Moscaiglia bydlel pod zámeckými schody v dnešní Thunovské ulici, blíže Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Michal ŠRONĚK. *Urbs Aurea. Praha císaře Rudolfa II.* Praha, Gallery, 1997, s. 200; vlastnictví domu potvrdil ve své relaci i medicéjský vyslanec. Blíže Alena PAZDEROVÁ. Říše, Rudolf II. a jeho dvůr očima toskánského vyslance Roderiga Alidosiho. In *Z archívních depozitářů*. Pavle Burdové k 70. narozeninám. Praha, Státní ústřední archiv, 1998, s. 85. Žádost o měšťanství viz AMP, Malá Strana – kniha měšťanských práv (1587–1629), rkp. 567, fol. 142v.

⁵⁰ Blíže k této problematice např. Nancy SIRAI. Signs and Evidence: Autopsy and Sanctity in Late Sixteenth Century Italy. In *Medicine and the Italian Universities, 1250–1600*. Leiden – Boston – Köln, Brill, 2001, s. 356–380; nebo Katharine PARK. *Secrets of Women: Gender, Generation, and the Origins of Human Dissection*. New York, Zone Books, 2010, s. 15–19.

⁵¹ O historii anatomických pitev u nás blíže např. Karel ČERNÝ. Raná vyobrazení anatomické pitvy v Čechách. In Miloš GRIM – Ondřej NAŇKA – Karel ČERNÝ (eds.). *Anatomie od Vesalia po současnost 1514–2014. Publikace k 500. výročí narození Andrea Vesalia*. Praha, Grada Publishing, 2014, s. 61–73.

⁵² Jednu z výjimek možná představovala pitva provedená v Brně roku 1594, kterou provedl lékař Simon Grynaeus; nicméně její popis není dostačující pro jednoznačné klasifikování. Blíže Gustav GELLNER. *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*. Praha, Česká akademie věd a umění, 1938, s. 14.

⁵³ Pražská univerzita se po úspěšném vývoji ve 14. a částečně 15. století ocitla po husitských bouřích v krizi; po zániku teologické a právnické fakulty následovala i lékařská. Blíže

pro vzdělání studentů, ale staly se součástí podívaných určených širší veřejnosti.⁵⁴ Takovýmto „představením“ byla i zmíněná první veřejná anatomická pitva v Praze, provedená profesorem, rektorem a děkanem univerzity ve Wittenberku, Johannem Jesseniem.⁵⁵ Za zorganizování této akce, stejně jako dalších dvou veřejných pitev konaných o několik let později, stáli lékaři Adam Zalužanský ze Zalužan a Adam Huber z Rýznbachu.⁵⁶ Tito profesori karolinské akademie využili zmíněných veřejných sekcí ke „zviditelnění“ medicíny a především jako argument pro svůj marný boj za obnovu pražské lékařské fakulty.⁵⁷ Zdali byly anatomické pitvy konány do obnovení lékařských studií roku 1623 i soukromě, nelze zcela vyloučit ani potvrdit. Podle několika zmínek v dopisu Petera Monaua, jednoho z dvorních lékařů císaře Rudolfa II., se například zdá, že se studijními anatomickými pitvami soukromě zabýval, nicméně je dosti nepravděpodobné, že se jim věnoval i v době svého pražského pobytu.⁵⁸

Výše zmíněná pitva Rudolfa II. i vévody brunšvického z počátku 17. století představují pitvy patologické, které u nás byly v průběhu 16. století mnohem běžnější; výčet několika málo dnes (!) známých případů těchto pitev přinesl ve

Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, Triton, 2004, s. 53–54, nebo Petr SVOBODNÝ. Lékařská fakulta. In Michal SVATOŠ (ed.). *Dějiny Univerzity Karlovy I*. Praha, Karolinum, 1995, s. 183–202.

- ⁵⁴ Kvůli tomuto druhu vzrušující zábavy, která přinášela lékařům i fakultám věhlas a finance, byla od 80. let 16. století stavěna speciální „divadla“ (tzv. *theatrum anatomicum*). První bylo postaveno roku 1594 v Padově.
- ⁵⁵ Nejvýznamnější biografie této osobnosti viz např. Fridel PICK. *Johannes Jessenius de Magna Jessen*. Leipzig, J. A. Barth, 1926; Tomáš NEJESCHLEBA. *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha, Vyšehrad, 2008.
- ⁵⁶ Adam Huber z Rýznbachu (1546–1613), blíže viz Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ a kol. *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, I*. Praha, Univerzita Karlova, 1988, s. 56–57; Adam Zalužanský ze Zalužan (1555–1613), blíže Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ a kol. *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, II*. Praha, Univerzita Karlova, 1993, s. 41–42.
- ⁵⁷ Blíže Bohdana DIVIŠOVÁ. Adam Zalužanský ze Zalužan: Řeč pro anatomii a obnovu veškerého lékařského studia ve slavném Království českém. In Miloš GRIM – Ondřej NANĀKA – Karel ČERNÝ (eds.). *Anatomie od Vesalia po současnost*, c. d., s. 44–55.
- ⁵⁸ Peter Monau (†1588), blíže Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof des Kaiser Rudolfs*, c. d., s. 352. V jednom z dopisů známému humanistovi A. Dudithovi detailně rozebírá své názory na anatomii závěsného aparátu zubu; z jeho argumentů vysvítá, že hájí své osobní závěry. Blíže Ioannis CRATO. *Consiliorum et Epistolarum Medicinalium, Ioh. Cratonis... et aliorum praestantiss. Medicorum liber quintus, nunc primum... studio Laurentii Scholzjii... editus*. Francofurti, apud A. Wecheli heredes, 1594, s. 385–388. Dopis je datován 1. 10. 1578.

svém článku M. Svoboda.⁵⁹ Dalším důkazem o provozování tohoto druhu sekci v Praze je například záznam pitvy významného dvořana Ottavia Spinoly.⁶⁰ Tuto pitvu roku 1592 provedl, či pravděpodobně spíše pouze dozoroval a zaznamenal osobní císařův lékař Christophoro Guarinoni, který se podílel na léčbě Ottavia Spinoly jako konzultant.⁶¹ Stručný záznam pitvy byl vydán zároveň s popisem průběhu pacientovy choroby v Guarinoniho nejvýznamnějším lékařském spisu.⁶²

Není třeba zdůrazňovat, že patologické pitvy byly výsadou bohatých vrstev obyvatel a jejich prostřednictvím měla být u významných pacientů ověřena správnost lékařské diagnózy.⁶³ Tyto pitvy, které se odehrávaly přímo v domech zemřelých, měly ovšem zpravidla ještě jeden, mnohem důležitější cíl: připravit tělo na patřičně důstojné rozloučení.⁶⁴ Pohřební slavnosti významných osobností byly spojené s „*ostentio corporis*“, tedy vystavením mrtvého těla; čím významnější postavení dotyčná osoba zaujímal, tím bylo „*ostentio*“ obvykle delší. Bez balzamacce, spojené s vyjmutím orgánů z tělesných dutin, by tyto obvykle dlouhotrvající funerální slavnosti byly nepředstavitelné. Jako důkaz tohoto tvrzení mohou posloužit například obřady spojené s rozloučením s nejvýznamnějším předbělohorským politikem Vilémem z Rožmberka, jak je zachytil kronikář Václav Březan. „Tělo mrtvé pana vladaře do kostelíku sv. Jiří hned naproti domu Rožmberskému vnešeno, tam od pánů dvořanů hlídáno, ... Leželo tu až do 26. octobris...“ Kronikář sice v tomto případě pitvu ani balzamacce nezmínil, ale pokud víme, že rožmberský vladař zesnul 31. srpna a tělo bylo vystaveno v kostele sv. Jiří téměř tři týdny, je zřejmé, že muselo projít nějakými úpravami, a to obzvláště v takové

⁵⁹ Milan SVOBODA. Popis pitvy a balzamacce Melchiora z Redernu, c. d., s. 174–175.

⁶⁰ O postavě Ottavia Spinoly blíže Petronilla CEMUS. Bl. Karel Spinola SJ a jeho vztah k Čechám ve světle epigrafických památek. In Jiří ROHÁČEK. *Epigraphica et Sepulcralia. III.* Praha, Artefactum, 2011, s. 23–40; Jaroslava HAUSENBLASOVÁ. *Der Hof des Kaiser Rudolfs*, c. d., s. 395.

⁶¹ Christophoro Guarinoni (1534–1604) byl osobním lékařem urbinského vévody, ale od roku 1592 až do své smrti působil jako osobní lékař císaře Rudolfa II. v Praze. Blíže Bohdana DIVIŠOVÁ. *Ärzte mit den Nachnamen Guarinoni – Alle die Kaiserlichen Guarinoni. Studia Rudolphina 11.* Praha, 2011, s. 89–101.

⁶² Pitva Ottavia Spinoly je zachycena v jednom z jeho konsilií. Christophorus GUARINONIUS. *Consilia medicinalia, in quibus universa praxis medica exacte pertractatur.* Venetiis, apud Baglionium, 1610, s. 713–714.

⁶³ Sice jsou již v této době zaznamenány případy patologických pitev „zajímavých“ případů z řad chudiny, nicméně skutečné patologické pitvy z pohledu západní medicíny začaly být provozovány hojně až v 17.–18. století.

⁶⁴ Blíže Václav GRUBHOFFER. *Pod závojem smrti. Poslední věci Schwarzenbergů v letech 1732–1914.* České Budějovice, Nová tiskárna Pelhřimov, 2013, s. 125–126.

roční době.⁶⁵ Tento předpoklad potvrzuje o něco mladší popis zacházení s tělem posledního představitele slavného rodu, Petra Voka z Rožmberka, který zemřel 6. listopadu roku 1611. „Téhož dne nedělního, v kterém dokonal, o nešporích to tělo mrtvé ... rozřezáno a vnitřnosti ohledány. Našlo se vody sedm poloupintí ... Potom to tělo obyčejem knížecím kořením i jinými vonnými věcmi doplněno, pomazáno a balzamováno, ...“.⁶⁶ Zde kronikář zanechal sice průkazný, nicméně nadmíru stručný doklad o pitvě i balzamací; není uvedeno, jaký způsob či prostředky byly k balzamací použity, ani kdo úkony prováděl. Podrobnější informace nejen o pitvě, ale právě i balzamací roku 1600 nám podal v již zmíněné studii M. Svoboda, který se zabýval osudy Melchiora z Redernu.⁶⁷ Dozvíme se alespoň některé názvy použitých balzamovacích prostředků, například skořice, muškátový květ, hřebíček, nebo citrónový olej; jak sám autor konstatoval, i zde bylo balzamací věnováno velmi málo prostoru.⁶⁸

Obdobný nezáměr o tyto patologické pitvy i balzamace panují kupodivu nejen v naší historiografii. Paradoxně se mnohem více informací o těchto úkonech dá objevit v pracích, jejichž autoři se zabývali pohřebními rituály středověku;⁶⁹ raně novověké rituály se všemi svými aspekty na komplexnější zhodnocení ještě čekají. Jako doklad lze uvést francouzský sborník, věnovaný výhradně renesančním

⁶⁵ Václav BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků, I.* Praha, Svoboda, 1985, s. 366. Balzamace bez porušení těla a odstranění vnitřností byla sice známa, ale neexistuje zmínka, že by byla uplatňována ve střední Evropě. Blíže pozn. č. 69.

⁶⁶ Václav BŘEZAN. *Životy posledních Rožmberků, II.* Praha, Svoboda, 1985, s. 632.

⁶⁷ Milan SVOBODA. Popis pitvy a balzamace Melchiora z Redernu, c. d.; autor v článku upozornil i na zmínku o dalším záznamu pitvy Jana Popela z Lobkovic, s. 175.

⁶⁸ Tamtéž, s. 177.

⁶⁹ Nejnovější a zároveň nejucelenější monografie, která vznikla na základě studia pramenů i z oblastí střední Evropy viz Romedio SCHMITZ-ESSER. *Der Leichnam im Mittelalter: Einbalsamierung, Verbrennung und die kulturelle Konstruktion des toten Körpers.* Ostfildern, Thorbecke, 2016. Autor se bohužel o vývoj balzamace v následujících stoletích příliš nezajímal. Stručné dějiny eviscerace, která souvisela se zvykem více-ronásobných pohřbů, a způsoby balzamace anglických panovníků a šlechty v 16. století objevíme v publikaci Danielle WESTERHOF. *Death and the Noble Body in Medieval England.* Woodbridge, Boydell Press, 2008, s. 77–79, několikrát je uvedena dokonce i finanční otázka balzamace, blíže s. 80. Rovněž se tu upozorňuje na zajímavý nález balzamovaného těla bez eviscerace, s. 81. V pracích, věnovaných ritu ve středověku, je ovšem nejčastěji zmiňována balzamace „*more teutonico*“, která představovala dlouhotrvající vaření mrtvého těla ve vodě či alkoholu kvůli získání čisté kostry; o balzamací v dnešním slova smyslu tedy nešlo. Blíže např. tamtéž, s. 79, nebo Paul BINSKY. *Medieval Death. Ritual and Representation.* London, British Museum Press, 1996, s. 64.

pohřebním zvyklostem, kde existenci pitev a balzamací zmínilo minimum autorů, a to většinou stejně povrchně jako tomu bylo v případě Petra Voka.⁷⁰ Podrobněji je otázka balzamací zmíněna v celém sborníku pouze jednou.⁷¹ V jiné obsáhlé práci, zachycující pohřební rituály v renesanční Florencii, autorka existenci pitev ani balzamací vůbec nezaznamenala.⁷²

Zcela nedostatečná pozornost je ranému novověku věnována i v několika málo studiích věnovaných výhradně způsobům balzamací a její historii. V práci *Embalming. History, Theory, and Practice* se autoři úvodní historické stati soustředili nejvíce na procedury starých Egyptanů, Gaučů a na balzamační techniky přelomu 17. a 18. století.⁷³ Evropské tradici věnovali pouze dvě strany a z doby 16. století detailněji přiblížili pouze dva balzamační postupy, které před přípravou pohřebních slavností provedl slavný vlámský lékař Pieter van Forest a francouzský chirurg Ambroise Paré.⁷⁴ Balzamační technika i ingredience použité

⁷⁰ Blíže Jean BALSAMO (ed.). *Les Funérailles a la Renaissance. XIIe colloque international de la Société Française d'Etude du Seizieme Siècle*. Geneve, Droz librairie, 2002. Např. M. Chatenetová zmínila několik balzamací takto stručně: „... son corps était embaumé et mis en bière, ...[jeho tělo bylo nabalzamováno a uloženo do rakve]“. Blíže Monique CHATENET. Quelques aspects des funérailles nobiliaires au XVIe siècle. In Jean BALSAMO (ed.). *Les Funérailles a la Renaissance*, c. d., s. 37–54.

⁷¹ Murielle GAUDE-FERRAGU. La mort du prince: les funérailles de Pierre de Beaujeu, duc de Bourbon (1503). In Jean BALSAMO (ed.). *Les Funérailles a la Renaissance*, c. d., s. 55–76. Autorka potvrdila provedení pitvy několika chirurgy v zadní části zámku za přítomnosti tří lékařů a několika komorníků. Po krátké expozici bylo tělo „... bien aromatisé et pulverisé de bonnes pouldres et bien embasmé, comme il est de bonne coutume ...“. Tamtéž, s. 60. Dále stručně uvedla, že k balzamací byly používány astringentní a antiseptické rostliny, jako myrha, mastix, arabská guma nebo terebinthina, ale v poznámce ocitovala přesný recept na balzamovací prostředek včetně měř a vah z roku 1404, použitý u vévody de Bourgogne. Tamtéž, s. 61.

⁷² Sharon T. STROCCHIA. *Death and Ritual in Renaissance Florence*. Baltimore – London, Johns Hopkins University Press, 1992.

⁷³ Např. Edward C. JOHNSON – Gail R. JOHNSON – Melissa J. WILLIAMS. The Origin and History of Embalming. In Robert G. MAYER. *Embalming. History, Theory, and Practice*. Norwalk – San Mateo, Appleton and Lange, 1990, s. 23–57. Tento článek je zcela totožný s úvodní studií knihy M. L. AJMANI (ed.). *Embalming. Principles and Legal Aspects*. Bangalore – Calcutta etc., Jaypee Brothers, 1998, s. 1–53. Při zpracování se opírali výhradně o starší dílo slavného francouzského odborníka J.-N. Gannala. Blíže Jean Nicolas GANNAL. *History of Embalming and of Preparations in Anatomy, Pathology, and Natural History*... Philadelphia, J. Dobson Publ., 1840.

⁷⁴ Pieter van Forest – Petrus Forestus (1521–1597), zachycenou balzamací provedl roku 1562 u zemřelé hraběnky van Hauterkerken v Haagu; Ambrois Paré (1510–1590)

jmenovanými lékaři se navzájem liší. Procedura, kterou zavedl Paré, byla autory označena za nejpoužívanější od dob Egypt'anů až do objevu vstříkování zpevňujících látek přímo do cév.⁷⁵ Tento názor koresponduje s tvrzením jiné autorky, která ve své práci, zaměřené na pohřební tradice Habsburků, věnovala v apendixu pozornost i historii balzamačních technik a stručně zde zmínila také několik jmen německých lékařů 16. a počátku 17. století.⁷⁶

Pokud se i přes značně omezené možnosti pokusíme ne zcela zdařilou konzervaci těla Julia Brunšvického posoudit a srovnat s výše zmíněnými případy, lze konstatovat, že se Steinmetz a císařští lékaři v počáteční fázi balzamace inspirovali Parého metodou.⁷⁷ Následné použití soli nebo jejího roztoku sice rovněž odpovídá běžným postupům, nicméně úplné a několikadenní ponoření těla do soli a pepře není zmiňováno u žádného známého raně novověkého postupu.⁷⁸ Bylinné i další látky, které jsou uvedeny v receptech na hmotu pro vyplnění břišní dutiny i zábal, představují zřejmě běžně užívané směsi; většinu z těchto rostlinných i chemických ingrediencí používali již staří Egypt'ané.⁷⁹ Zhodnotit blíže postup a látky použité při vévodově balzamaci nebo určit, jakých konkrétních chyb se přítomní lékaři dopustili, je za současné neprobádanosti této tematiky takřka nemožné. Podrobný rozbor i porovnání Steinmetzových přípravků s obdobnými recepturami by si vyžádaly nejen náročnou práci odborníka či odborníků znalých dějin botaniky, farmacie, paleopatologie a pravděpodobně i dalších oborů, ale především mnohem širší možnosti srovnání, tedy co největší množství konkrétních, detailních popisů balzamací dané doby. Dále je třeba

přibližně roku 1582 zachytil svůj postup při balzamaci vévody savojského. Blíže Edward C. JOHNSON – Gail R. JOHNSON – Melissa J. WILLIAMS. *The Origin and History*, c. d., s. 33–34.

⁷⁵ Tamtéž, s. 34.

⁷⁶ Magdalena HAWLIK-VAN DE WATER, *Der schöne Tod. Zeremonialstrukturen des Wiener Hofes bei Tod und Begräbnis zwischen 1640 und 1740*. Wien – Freiburg – Basel, Herder, 1989. V závěrečné samostatné studii „Die Methoden des Einbalsamierens vom Altertum bis zur Neuzeit“ (s. 203–211) jmenovala lékaře Gregora Horsta (1578–1636) a Melchiora Sebitze (1539–1625). Tamtéž, s. 208.

⁷⁷ Míňna je eviscerace a zářezy v oblasti kloubů a svalů; Paré ovšem doporučuje zářezy především v oblastech, kde se nacházejí velké žíly a tepny; není jasné, zda tento postup byl u vévody dodržen. Blíže Edward C. JOHNSON – Gail R. JOHNSON – Melissa J. WILLIAMS. *The Origin and History of Embalming*, c. d., s. 34.

⁷⁸ Ambrois Paré preferoval ponoření těla na čtyři dny do zvláštní směsi složené z alkoholu, octa, aloe, pelynku a dalších přísad. Blíže Magdalena HAWLIK-VAN DE WATER. *Der schöne Tod*, c. d., s. 208.

⁷⁹ Tamtéž, s. 205.

připomenout, že vzhledem k naší omezené znalosti z oblasti botaniky i dobového lékárnického úzu nelze u některých složek přípravků zcela jednoznačně určit, která bylina či materiál byly míněny; identifikace rostlin, léčiv a jejich nezpochybnitelné ztotožnění se současnými termíny a reáliemi patří k nejproblematictějším úkolům s nejméně spolehlivými výsledky.

Obdobně nejisté jsou i snahy podle popsaných symptomů a potíží zařadit pacientovu nemoc do dnešního nosologického systému. Popis průběhu nemoci u Julia Brunšvického a lákavá důvěra v jeho přesnost dovedla historičku H. Lietzmannovou dokonce k odvážné domněnce, že vévoda brunšvický byl Vilémem Slavatou a ostatními pány na hostině v císařských zahradách otráven.⁸⁰ Soudobé odborné práce ovšem ukazují omezenou využitelnost retrospektivní diagnostiky, pokud se má opírat pouze o dobové popisy odpovídající hippokratovsko-galénské humorální teorii.⁸¹ Variabilnost výkladu dobových symptomů nemoci i patologických nálezů vylučuje jakýkoliv odhad příčin smrti vévody Jindřicha Julia Brunšvického, což dosvědčuje i komentář obdobné pitevní zprávy, týkající se císaře Rudolfa II.⁸² Nicméně tato výkladová nejasnost zároveň znemožňuje jednoznačně vyvrátit podezření z vraždy Jindřicha Julia. Průkaznější výsledky by mohl přinést pouze paleopatologický výzkum vévodových ostatků, k němuž v moderní době zatím nedošlo.

I přes některé problematické body vysvítá z výše uvedených skutečností jedinečnost dokumentu, který se stal hlavním tematem tohoto článku. Nejen nemoc a pitva, ale především relativně detailní popis postupu balzamace včetně měř a vah použitých ingrediencí je zcela unikátní. Smrt a pohřební obřady raného novověku se sice stávají objektem zájmu čím dál většího počtu historických prací, ale důležité faktory jako pitvy a balzamace nadále unikají větší pozornosti. Děje se tak ovšem ke škodě mnoha oborů, které by mohly být obohaceny o řadu nových poznatků. Tento úkol čeká na další generace badatelů, kteří se budou

⁸⁰ Blíže Hilda LIETZMANN. *Herzog Heinrich Julius*, c. d., s. 160, pozn. č. 180.

⁸¹ O problémech a možnostech retrospektivní diagnostiky blíže např. Jon ARRIZABALAGA. *Problematising Retrospective Diagnosis in the History of Disease*. *Asclepio*, 54, 2002, č. 1, s. 51–70; Karel ČERNÝ. *Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství*. *Dějiny věd a techniky*, 3, 2008, s. 145–154; Axel KARENBERG. *Retrospective Diagnosis: Use and Abuse in Medical Historiography*. *Prague Medical Report*, 2, 2009, s. 140–145.

⁸² Blíže Bohdana DIVIŠOVÁ. *Krátká zpráva*, c. d., s. 172–173. Posuzovateli pitevních výsledků byli dva významní představitelé soudobé medicíny, profesor anatomie Radomír Čihák a profesor patologie Ctibor Povýšil; oba tyto lékaři mají bohaté zkušenosti i z oblasti paleopatologického výzkumu a prokázali, že zcela jednoznačného výkladu popisu symptomů a pitevního ohledání Rudolfa II. dosáhnout nelze.

zajímat o dějiny medicíny, dějiny farmacie, farmakognosie, sociokulturní dějiny a další příbuzné obory.

Summary

Although the death and obsequies of the early modern times become the subject matter of an increasing number of works, the procedure of usually conducted sections and embalming stands aside of the interest of contemporary historians. The medical report of the physician Johannes Steinmetz not only provides interesting information about medical interventions, the patient's behavior, used drugs, participation of other doctors, but it is extremely important because it contains the description of the exact process of the embalming, including the names and quantity of used drugs, herbs and other substances. That is why the report is unique not only for our history of medicine.

Author's address:

Ústav dějiny lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
U Nemocnice 4, 121 08 Praha 2